

**Alena Begić, Lidija Dimkovska,
Snježana Vračar Mihelač,
Irena Vujčić Pavlović, Tanja Božić**

BIĆE BOLJE Z DANILOM KIŠEM

Srbski kulturni center Danilo Kiš od leta 2009 skrbi za vezi med srbskim in slovenskim prostorom. Na dogodku 15. januarja 2020 je vodja projektov **Irena Vujčić Pavlović** predstavila delovanje zavoda in aktualni projekt **#MANJŠINENAMREŽI**, v okviru katerega so potekale tudi delavnice kreativnega pisanja, namenjene avtorjem, ki pišejo v jezikih z območja bivše Jugoslavije. Udeležili so se jih **Alena Begić, Tanja Božić, Vesna Hrdlička Bergelj, Tamara Kovačević, Natalija Milovanović, Dragan Mitić, Snježana Vračar Mihelač** in **Biljana Žikić**, vodila pa jih je pesnica in pisateljica **Lidija Dimkovska**. Rezultati celoletnega sodelovanja so (i)zbrani v večjezičnem zborniku pesmi in kratkih zgodb ***Biće bolje – Bo že***, ki so ga predstavile mentorica in avtorice **Alena Begić, Tanja Božić** in **Snježana Vračar Mihelač**, spregovorile pa so tudi o svoji ustvarjalski izkušnji.

Srbski kulturni center Danilo Kiš deluje že deset let in ni društvo, temveč zavod, obenem pa je pomenljivo tudi poimenovanje po znamenitem srbskem pisatelju.

Irena: Srbski kulturni center Danilo Kiš je bil uradno registriran leta 2010, začel pa je delovati že konec leta 2009. Treba je povedati, da je srbskih kulturnih društev v Sloveniji veliko, okoli 40, vendarle pa so se v tistem času kazale potrebe po organizaciji, ki ne bi bila tako etnično in nacionalno orientirana, ki ne bi promovirala samo tradicionalnega, konservativnega programa. Skupina znanstvenikov in znanstvenic se je zato odločila ustanoviti novi center, ki bi bil malo drugačen od obstoječih srbskih društev, poimenovan pa je po Danilu Kišu. Predlog je podal Dušan Jovanović, kar se je izkazalo za odlično idejo, ker ponazarja naše ideje in simbolizira vse tisto, k čemur stremimo. V desetih letih delovanja smo izvedli raznovrstne programe: performativne, gledališke, na primer gledališče senc, medijske in intermedijske programe, literarni program pa je bil dodan dokaj pozno. S področjem, h kateremu nas svojevrstno zavezuje samo ime organa, smo se začeli ukvarjati šele leta 2015.

Pred kratkim ste v Atriju ZRC gostili razstavo o Danilu Kišu, sicer pa imate zasnovano precej bogato programsko shemo. S kom vse pri projektih sodelujete?

Irena: Partnerji naših projektov izhajajo iz različnih segmentov. Pri trenutnem projektu #MANJŠINENAMREŽI sta to YugoTranslate in Nacionalni svet Srbov Slovenije, tudi sicer pa sodelujemo z Mini teatrom in ZRC, poleg tega pa so že od nastanka centra naši sofinancerji Ministrstvo za kulturo tako Republike Slovenije kot Republike Srbije ter Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Srbije. Sicer smo tudi regionalno odlično povezani, na primer z javnim glasilom *Peščanik* iz Beograda, in ker se med drugim ukvarjamo

tudi s pravicami in položajem žensk v družbi, s Centrom za ženske studije tako iz Zagreba kot iz Beograda.

Nabor dejavnosti je raznolik, med drugim ste organizirali tudi zbiranje humanitarne pomoči ob poplavah v Srbiji leta 2014, in kot glavno vodilo vseh se kaže pozivanje k družbeni odgovornosti.

Irena: Že od same ustanovitve je v ospredju ideja promoviranja kulture v pravem smislu besede, s čimer povezujemo tudi koncept urbane srbske kulture, ki v včasih tudi sramotni novejši zgodovini Srbije ostaja svetovljanska in pacifistična ter sprejemajoča. Opozarja na položaj zapostavljenih in se zavzema za njihove pravice. Posebej nas zanimajo manjšine, ki pa jih ne pojmuje tako, kot to določa slovenski pravni red, ampak s tem razumemo vse ranljive skupine, kot so na primer etnične manjšine, ženske in LGBT skupnost. Projekti se osredotočajo prav na naštetе skupine in naš skupni cilj je pomagati jim doseči samorealizacijo in polno vključenost v družbo.

Posebnost projekta #MANJŠINENAMREŽI so ciljno naravnane delavnice, ki so obsegale več dejavnosti.

Irena: Izvedli smo 75 delavnic v obsegu skoraj 750 ur. Na začetku smo imeli uvodni oziroma teoretični sklop, nato delavnice na temo kulturne produkcije manjšin in novinarske delavnice, v okviru katerih smo pripadnike manjšin praktično usposabljali za novinarsko delo. Pri tem so se udeleženci seznanili tudi s tehnično platjo novinarstva, še posebej z montažo in ustvarjanjem podcasta. Zadnji sklop delavnic je bil posvečen vodenju manjšinskega medija oziroma manjšinske organizacije. Vsekakor smo s projektom zelo zadovoljni, predvsem literarne delavnice ocenjujemo kot najuspešnejše doslej.

Ves čas smo vedeli, da obstaja potreba po pisanju v maternem jeziku, nismo pa se zavedali, kako velika.

Se je v obdobju od ustanovitve centra stanje kaj spremenilo? Nedavno ste v oddaji NaGlas! omenili, da bi nujno potrebovali krovni urad, ki bi skrbel za vprašanja manjšin in manjšinskih organizacij.

Irena: Položaj se je izboljšal po sprejetju Deklaracije o regionalnih in manjšinskih jezikih v Evropi, ki je poskrbela za večjo zastopanost v medijskem prostoru. Predvsem se pojavlja potreba po strokovnosti na ravni državnih institucij, ki bi lahko utemeljeno presojele, za kaj gre pri manjšinskih kulturah. V nasprotju s tem trenutno pri ocenjevanju projektov prevladuje približno razdeljevanje sredstev, kar pomeni, da vsak dobi nek delež, nihče pa pravzaprav ne dobi dovolj, da bi lahko kakovostno izvedel načrtovane dejavnosti in posledično dosegel želene ter primerne rezultate. Verjamem, da bi strokovno kompetenten državni organ lahko preprečil tudi včasih skorajda šovinistične in nacionalistične podvige društev.

Projekt lahko štejemo za primer dobre prakse in pravzaprav je zbornik zelo oprijemljiv rezultat tega prizadevanja. Delavnice kreativnega pisanja je vodila Lidija Dimkovska.

Lidija: Izpostavljena problematika mi je blizu še iz časa, ko sem se sama preselila v Slovenijo. Pred tem nisem niti pomislila na to, da kje živijo tako imenovani tujejezični ali manjšinski avtorji. Ti so ponavadi tako rekoč nevidni oziroma skoraj nikoli ne pridejo v nacionalni literarni kanon, saj nacionalne književnosti še vedno temeljijo na nacionalnem jeziku, kar pomeni, da mora avtor pisati v jeziku večinskega prebivalstva oziroma uradnem jeziku države, v kateri živi. Četudi se to zdi samoumevno, trditev ne velja za vse avtorje. Tudi sama namreč ob selitvi v Slovenijo nisem sklenila,

da bom kar naenkrat začela pisati v slovenščini in s tem postala slovenska pisateljica, zdaj pa praktično že dvajset let tu živim in ustvarjam.

Pred časom me je ZRC SAZU povabil k pripravi raziskave, ali v Sloveniji živijo oziroma v kakšnem številu živijo in s čim se ukvarjajo avtorji in avtorice, ki ne pišejo v slovenščini. Rezultati so bili osupljivi. Izkazalo se je namreč, da v tako majhni Sloveniji živi pravzaprav okoli sto avtorjev, ki se ukvarjajo s književnostjo in so večinoma državljani Slovenije, pišejo pa v drugem jeziku, mogoče materinščini, očetovščini ali katerem drugem tujem jeziku, ki so si ga izbrali za svojo pisavo. To še od takrat ostaja eno od mojih osrednjih raziskovalnih vprašanj in tako sem tudi prošnjo za sodelovanje pri projektu sprejela kot izziv.

Projekt je bil namenjen avtorjem, ki živijo in ustvarjajo v Sloveniji, pišejo pa v jezikih bivše Jugoslavije, se pravi tudi v slovenščini, ni pa nujno. Poleg tega je bil pogoj za sodelovanje tudi ta, da udeleženci svojih del še niso objavili v knjižni obliki. Ko smo izbrali kandidata in kandidatke, je sledilo eno leto intenzivnega dela, v katerem smo ustvarili takšen nabor besedil, da smo na koncu lahko celo izbirali, katera bodo vključena v zbornik. To pomeni, da ne gre za naključni nabor, ampak antologijski izbor njihovega dela.

Pred tem ste uredili tudi antologijo manjšinske književnosti *Iz jezika v jezik*, zbornik *Biče bolje – Bo že pa je* v podnaslovu opredeljen kot kulturna produkcija manjšin v maternem jeziku. Kateri kriteriji so bili upoštevani pri presojanju prijav?

Lidija: Kot že rečeno, je bil jezikovni kriterij ta, da kandidati ustvarjajo v enem od jezikov bivše Jugoslavije. Omejitev je bila nujna, ker bi bilo sicer skorajda nemogoče izvesti delavnice v pravem smislu, saj tudi sama ne govorim niti ne razumem vseh svetovnih

jezikov. Omenila sem že, da so kandidati lahko imeli revijalne objave, pri starosti pa ni bilo omejitev, tako da so bili vključeni predstavniki različnih generacij. Na začetku me je skrbelo, da informacija o izvedbi morda ne bo prišla do ljudi, ki bi jih delavnice utegnile zanimati in katerim je zadeva prvotno namenjena. V Sloveniji namreč ne obstaja medij, ki bi bil namenjen prav tej skupini oziroma govorcem naštetih jezikov, obenem pa poziv k sodelovanju ni bil objavljen v vodilnih medijih. Kljub temu je novica dosegla številne talentirane avtorje in veseli me, da nam je uspelo napredovati in nazadnje pripraviti to kakovostno delo. Načrtovanih srečanj je bilo deset, vendar jih je bilo na koncu, če ne štejemo individualnih srečanj in neformalnega druženja, skoraj dvakrat toliko. Delavnice so prerasle v izjemno uspešne razprave o literaturi, o lastnih besedilih in domačih nalogah. Slednje so bile namenjene samostojnemu pisanju, ki je intimen proces, skupaj pa smo jih pregledali in komentirali. Prav to je bila v današnjem odtujenem svetu izjemna izkušnja, saj je omogočila odprto debato, ki jo nasploh pogrešam tudi v umetniškem svetu. V družbi je postalo nekako nenavadno in nezaželeno preveč spraševati in izražati svoje mnenje, večina pričakuje rokovanje v rokavicah, na naših srečanjih pa sta prevladovali iskrenost in zaupanje v književnost, upanje, da ta lahko spremeni svet. Nekoč sem bila o tem prepričana, ampak človek sčasoma doživi tudi kakšno razočaranje. V krogu udeležencev sem ponovno začutila zagon in moč umetnosti.

Obveščanje o projektu je potekalo po formalnih in neformalnih kanalih. Kakšni so bili ob prijavi razlogi in pričakovanja udeležencev?

Snježana: Za vse skupaj je kriv moj mož, ki vedno posluša Radio Študent, in tako sem izvedela za delavnice. Res sem imela velika pričakovanja, ker tovrstnih delavnic, namenjenih tujejezičnim

avtorjem, ni veliko. Na začetku sem imela veliko vprašanj, na katera sem sicer dobila odgovore, so se mi pa nato odprla spet nova vprašanja. Mislim, da smo se postopoma vsi razvili iz začetnikov v avtorje.

Alena: Na seminarju kreativnega pisanja na Filozofski fakulteti v Ljubljani sem profesorja Borisa A. Novaka, ki mi je tudi sicer dal možnost izražati se v lastnem jeziku, povprašala, ali morda pozna društva, ki sprejemajo tujejezične avtorje, in priporočil mi je SKC Danilo Kiš, kjer sem izvedela za delavnice.

Tanja: V nasprotju s Snježano nisem imela posebnih pričakovanj, ker sem predtem že obiskovala literarne delavnice, te so bile zame četrte, in ker sem imela tudi nekaj negativnih izkušenj, nisem bila ravno zagovornik tovrstne oblike kreativnega pisanja. Se je pa še enkrat potrdilo, da se najboljše reči zgodijo, ko najmanj pričakuješ.

Eden od kriterijev je resda bil, da sodelujoči še nimajo knjižne objave, vendar je jasno, da ne gre za popolne začetnike. Tanja Božić je denimo leta 2016 zmagala na študentskem literarnem natečaju Rdeča nit. Kako se sedanje ustvarjanje razlikuje od pisanja pred delavnicami?

Tanja: Že kot otrok sem bila prepričana, da je pisateljski poklic najtežji na svetu. Želela sem si postati zdravnica, ker je biti pisatelj pač pretežko. Nazadnje sem se le vpisala na študij primerjalne književnosti, kjer so nam na prvem predavanju povedali, da to ni študij za pisatelje. Študij dojemam kot pripravljalno obdobje, začela sem namreč veliko brati in več kot sem brala, več besedišča sem pridobila, tudi splošnega čuta za književnost, tako da sem se spet vrnila k pisanju in svoja besedila pošiljala okrog. Pišeš že lahko zaprt v svojo sobo, vendar moraš enkrat iz nje izstopiti, da tudi drugi lahko preberejo, kar si napisal.

Snježana: Sama sem po poklicu tekstopiska, tako da sem vešča pisanja, ampak drugačne vrste. Zame je literarno pisanje terapija, s katero sem se čistila marketinških vsebin. Najprej so nastajale zelo kratke črtice in moja prva težava je bila, kako razširiti zelo strnjeno besedilo. Bistvena razlika je, da sem pred delavnicami pisala, ampak tega nikomur nisem dala v branje.

Alena: Izgubljena v študentskem obdobju sem zatočišče našla v pisanju poezije, kar me je globoko prevzelo in zaustavilo prevpraševanje lastne identitete. Ko sem se preselila v Slovenijo, sem še naprej pisala v bosanščini in najprej nihče ni bral mojih del, tudi nobene platforme, kjer bi lahko pokazala svoja besedila, nisem poznala. To se je spremenilo šele v času študija primerjalne književnosti, ko sem končno svoja dela prebrala javno.

Poleg lastnih ambicij udeležencev jim je izzive s premišljenimi prijemi zastavljala tudi mentorica.

Lidija: Domače naloge so se mi zdele potrebne, nazadnje pa so se tudi učenci navadili nanje in pogosto smo se šalili, da jih bodo pričakovali še po koncu delavnic. Teme sem predlagala sama ali pa smo jih oblikovali skupaj. Spomnim se, da sem enkrat v branje dala pesem Radmile Lazić, ob kateri so napisali nekaj svojega na isto temo. Četudi so vsi imeli isto nalogo, je fascinantno, da so bili rezultati popolnoma različni, niso bili uniformirani, niso striktno sledili navodilom, ampak so naloge spodbujale divergentnost.

Zbornik je večjezičen, vključeni pa so tudi prevodi v slovenščino, za katere sta poskrbeli Tanja Božić in Natalija Milovanović.

Tanja: Glede na to, da nas je bilo osem, sva si z Natalijo razdelili avtorje, vsaka je prevedla besedila štirih udeležencev. Dela sva se lotili vsaka zase, saj sva bili že seznanjeni z analizo in možnimi

pomeni posameznega besedila, ker smo vsa besedila predtem že skupaj podrobno obravnavali. Ko sva prevod uredili, sva si besedila izmenjali. Sledilo je navzkrižno branje, komentiranje ter prevpraševanje. Največ težav nama je povzročalo prevajanje kulturnih specifik, sicer pa ni bilo kakšnih posebnosti.

Po branju pesmi *Ukaniti samoto* lahko trdimo, da gre za povezovanje osamljenosti z boleznijo, kar je sestavni del urbane poezije Snježane Vračar Mihelač.

Snježana: Mislim, da je osamljenost sodobna bolezen. Vsi smo osamljeni in čeprav sama uživam v samoti, opažam težavo v družbi. Pesem sem pokazala prijateljici, s katero večkrat govoriva o književnosti, nakar mi nekaj dni ni nič odgovorila. Vsa zaskrbljena sem jo poklicala, ona pa je bila užaljena, češ da pišem o njej, kar sploh ni bilo res. To mi daje vedeti, da se z lirskim subjektom lahko identificira marsikdo in da je problematika zaradi instant sveta, v katerem živimo, vsesplošno razširjena. Nasploš pišem o razpokah v družbi, ki me motijo, hkrati pa so mi všeč lepote, ki se v njih najdejo. Zanimajo me mesto in njegove margine, ulično življenje, stiska v mestu in stiska v človeku. Poezija je zame možnost možnosti in s tem tudi možnost, da izrazim svoje nestrinjanje. Res je tudi, da že od nekdaj živim v mestu. Narava je lepa, v njej uživam, vendar nima razpok, iz katerih bi izhajala moja poezija.

Pisanje Tanje Božić je v okviru zbornika svojevrstna posebnost, saj prvotno nastaja v slovenščini. Z jezikom je nedvomno povezana tudi posameznikova identiteta.

Tanja: Čeprav je obveljalo pravilo, da pri projektu sodelujejo avtorji, ki pišejo v materinščini, sem sama primer avtorice, ki ne piše v materinščini. Za večino slovenskih avtorjev je to

slovenščina, medtem ko je moj materni jezik sicer srbščina, vendar pa sem nekako posvojeni otrok slovenščine, ta mi je bližje in zato tudi pišem v slovenščini. Pravzaprav je jezik naša domovina, ko razmišljamo o jeziku, razmišljamo o odnosih, sprašujemo se, od kod smo, kam gremo. To so temeljna eksistencialna vprašanja, skupaj s pojmom tujstva in kulture.

Pesmi Alene Begić, še zlasti prebrana *Bog in Magdalena*, z zvenom ponazarjajo bibličnost in himničnost, poleg tega pa izstopa tudi formalna plat njene poezije.

Alena: Že dolgo se navdušujem nad tradicionalnimi pesniškimi oblikami, ki prinašajo posebno ritmičnost, in tudi sicer sem očarana nad sakralnim in religioznim. Zanimivo je, kako takšno pojmovanje znova doživlja vzpon. Ne le v modernizmu, ampak tudi v današnjem svetu je znova prisotno iskanje prenovljene spiritualnosti, vendar tokrat izven teološko dogmatičnega diskurza. Poskušamo priti v stik s primarno religioznostjo, ki pa ne pomeni neke neoliberalistične poljubnosti, osebnega boga, ampak prvotni mistični princip, ki ga prepoznavam v Mariji Magdaleni. Zaradi teh prvin, podobno kot v pesmi *Zlastousti*, moja poezija morda daje vtis, da je zazrta sama vase. Z zadrževanjem pri domnevno starejših literarnih formah prevprašujem njihove značilnosti in jih poskušam prevrednotiti ter na novo interpretirati.

Prednost delavnic je, da so skupini avtorjev ponudile veliko izhodišč za nadaljnje ustvarjanje in tudi posredovanje njihovih del.

Snježana: Pred delavnicami si nisem predstavljala, da bom lahko kdaj javno brala svojo poezijo, in mislim, da sem že s tem ogromno naredila, kajti poti nazaj očitno ni. Še pomembnejše pa je dejstvo, da smo v okviru delavnic avtorji napredovali in imamo jasne načrte za prihodnost. Na začetku sem se morda še spraševala, kakšen

smisel je v tem, da živim v Sloveniji, pišem pa v hrvaščini, saj moja poezija tako ni niti slovenska niti hrvaška. Zdaj mi to sploh ne predstavlja ovir, obstajajo prevodi, poleg tega pa je v Ljubljani umetniška scena precej odprta, obstaja veliko festivalov, ki sprejemajo tudi tujejezične avtorje.

Alena: Srečujem se s podobno težavo, povezano z jezikom, vendar razumem, da se hitro spreminjam, posledično pa tudi moj slog; zatekam se k novim idejam in temam, kar pomeni, da je tudi moja prihodnost na slovenski literarni sceni še negotova. Trenutno se predvsem zaradi jezikovne plati skušam uveljaviti v prostoru Bosne in Hercegovine ter Srbije.

Tanja: Pišem v slovenščini in zato se mi zdi, da se nimam pravice deklarirati kot manjšinska avtorica, niti se tako ne doživljam, me pa zanimajo manjšinske teme oziroma priseljenstvo, ker so del mojega življenja. Vidim se v krogu avtorjev, ki se v Sloveniji že ukvarjajo s to problematiko, na primer Goran Vojnović, Dijana Matković, Muanis Sinanović.

Lidija: Rada bi dodala še, da so se udeleženci delavnic dejansko dobro osamosvojili že v času delavnic, zato moram omeniti še nekaj njihovih uspehov. Tanja Božić je bila za zgodbo, ki jo je napisala v okviru naših delavnic, nominirana za nagrado revije *Sodobnost*, Natalija Milovanović je bila za svoj prvi esej prav tako nominirana za nagrado iste revije, Tamara Kovačević je dobila tretjo nagrado za kratko zgodbo natečaja *Biber*, Snježanina zbirka je bila med štirimi pohvaljenimi debitantskimi pesniškimi zbirkami na Hrvaškem, Alena Begić pa je imela nekaj objav v Srbiji. Na podlagi vseh odzivov se je izkazalo, da udeleženci pišejo kakovostno, kar me izjemno veseli tudi v smislu, da delavnice niso bile samo trenutni preblisk, ampak resna de-

javnost, ki je pripomogla k rezultatom. Vse to potrjuje moj vtis, da se je v Sloveniji na področju priseljenskih manjšin marsikaj že izboljšalo v primerjavi s stanjem ob mojem prihodu, še posebej pa verjamem, da si naslednje generacije tako literatov kot bralcev ne bodo več zastavljale ideološkega vprašanja, kdo piše v katerem jeziku in kateri književnosti pripada, temveč bodo književnost dojemale svetovljansko. Tovrstna razgledanost bo preprečila strogo definiranje meja nacionalne književnosti, tako da bodo, ali pa so že, vprašanja, ali je nekdo slovenski ali pa hrvaški, srbski ali bosanski avtor, popolnoma odveč. Najboljše za avtorja je namreč, da je univerzalen, kajti če je nekdo samo nacionalen, je z njim nekaj hudo narobe.